

Hebrew Writers Association in Israel

תחושת היעוד ביצירתו של עגנון

Author(s): צ. מלץ and ד. מלץ

Source:

Moznaim /

מאזנים

Vol. No. / 1956), pp. 46-56 ג' א' (אייר תשט"ז אפריל

Published by: Hebrew Writers Association in Israel

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/23835760>

Accessed: 28-03-2018 08:03 UTC

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Hebrew Writers Association in Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Moznaim* / מאזנים.

JSTOR

<http://www.jstor.org>

תחושת היעור ביצירתו של עגנון

מסיבות מפותלות, הכרוכות בהרבה צער ויסורים, ברשות הציבור, ציבור חברי בעין־חרוד, וברשות היחיד שלי, הביאוני, לאחר עשרות שנים של עבודה בשדה, לתחומה של עבודת ההוראה בבית הספר. לאחר הפילוג, הידוע והמכאיב, במשק עין־חרוד, נתפלג גם בית־הספר המשותף של עין־חרוד ותל־יוסף. מותר אולי לומר, כי מהלך הדברים הפוך היה. בית־הספר הוא הוא שהיה בגורמים ראשונים לפילוג. לאחר שנכנסה רוח זרה בבית־הספר, בחינוך הבנים, שראינה מאיימת בגזילת הבנים ובטיפוח הנכר ליקר וקדוש לרוב רובם של אבותיהם, נתלקחה האש הזרה של מחלוקת ופירוד בתוך הברתנו. ולאחר שנתפלג בית־הספר והיה מחסור במורים, הוטל עלי ללבוש איצטלא של מורה־הוראה בישראל, להורות הספרות לבנינו ב„כיתות ההמשך“.

כמה וכמה אימות ומוראות היו עלי בגשתי לעבודה זו. ועד היום, עם היכנסי לשנה הרביעית בהוראה, הריני עומד בכל שיעור לפני הכיתה בנקיפת־לב, כאותו שליח־ציבור הלוחש בינו לבין עצמו: הנני העני ממעש. ההיסוסים היו מרובים. גם מצד כשרי אני. שהרי שלוש עשרות שנים של עבודה בשדה, כל כמה שערך בהן, כשלעצמן, מרחיקות אדם ממשא־זומתן של דברי ספר ושקלא וטריא של תורה. וגם, ובמיוחד, רבו היסוסי ביחס לתלמידים. האם עשוי עולמם שיהא נפתח למגע עם עולמי שלי? האם לא רב מדי המרחק וגדול מדי השוני בראייה, ביחס ובתפיסת דברים? ובכל זאת — למדנו. היו כמובן כשלונות. אך גם הצלחות. לפעמים נראה, כי יש שכר. והיו גם הפתעות. הפתעה מיוחדת היתה לי משנתגלה לי היחס של התלמידים לביאליק—טשרניחובסקי, אחד־העם—ברדיצ'בסקי. לפי כל המשוער והמקובל הייתי נוטה לחשוב, כי אל לבם של בני הארץ, בני הכפר והקיבוץ, „הבריאים, הטבעיים והחפשיים“, ידבר בשירה טשרניחובסקי, שהוא כידוע משורר הבריאות והרעננות, הגבורה והיופי וכר. על כל פנים יותר מביאליק, שצילילי שירתו ספוגים אוריה של בית־המדרש ודמעה כלואה אצורה בהם. ובהגות, הייתי נוטה לחשוב, תדבר אל לבם במיוחד צעירותו של ברדיצ'בסקי, זעקתו לחיים של ממש, לחדש, להווה, ליחיד. על כל פנים יותר מתורתו של אחד־העם, שנתונה בכבלים של מוסר לאומי ויעוד ישראל וכר. דברים, שלפי המשוער, אינם עלולים להתקבל על דעתם. והנה צפויה היתה לי כאן הפתעה. נתברר שאין הדבר כך. ש„הצברים הללו“ — מלבבת אותם ביותר הצהרתו של המשורר: „לא אמכור בכורתי בניד ערשים — — — כל־כוחי לאלהים ואלהים — חיים!“ וגאים הם עם גאוותו של המשורר: „או ידעו מי היה השב נזיר הלאומים“, שנוד בק זדים — — — „ויטהר הרוחות ויבער השדים“. ואין הם מתלהבים כל כך מאותו פסל־אל „מולך על זרמי בני־אדם רעננים“. אין הם רואים בו כלל „סמל המאור בחיים“ ואף הם קדים וכורעים כלל לטוב ולנעלה שבו.

ויותר מזה. גם בשירי הטבע חשתי בהם יותר קרבה אל אותה סנונית פויוה: „חלפה כחץ, וממרום גג / על חג העולם הכריזה“, אל אותה תכלית נקיה: „תבוא בקרבי כריח / גן־עדן וכטללי תחיה“ („בשורה“ — ביאליק), מאשר להתמודדות האיתנים עם מפלצת הזדונים של „משברי הענן עלי כי סגרן“ (מתוך „עב הענן“ — טשרניחובסקי), מאשר ל„מזר הנדח באין־סוף של הבריאה“ („נוקטורנו“). וגם מוכנים הם להטות יותר אזנם לתוכחת הזעם של ביאליק: „ובשאן עם אויל סביב אליילי הפו / נחבא קול אלהים, נבלע רעמו העז“, מאשר לזו של טשרניחובסקי: „אור שדי בל ידעו, חיתם — מטבע / מה יופי — בל תבין נפשם הנכאה“.

בקיצור — הפתעה. ביאליק, טשרניחובסקי ובני הארץ — הראשון יותר קרוב ללב, יותר מדבר ללב — מעורר יותר.

והוא הדין בהגותם של אחד־העם—ברדיצ'בסקי. נתברר לי, כי הבניין של אחד־העם הנטוי על יסודות העבר אל העתיד, העומד על קרקע ההיסטוריה העברית, האחידה, המיוחדת, המוקף פיגומי רעיון לאומי, מוסר לאומי ויעוד לאומי, נראה להם בטוח יותר, אמיתי יותר, מאשר ההעמדה המהפכנית של ברדיצ'בסקי את הטבע מול התולדה, מאשר המרד שלו נגד רציפות ההיסטוריה שלנו, נגד העבר בשם ההווה החי.

נראה לי, כי התופעה הזאת אומרת דרשני. יש בה משום גילוי פתח להכנת נפש הדרך הגדל בארץ, רמז לצרכיו הנפשיים־רוחניים, הנסתרים ונעלמים גם מעיניו הוא. אך, אני לא בסוגיה זו

התכוונתי לעסוק הפעם. רוצה אני לספר על הפתעה עוד אחת, שנגרמה לי השנה בכיתה. רציתי להכניס את תלמידי לעולם היצירה של ש"י עגנון, והיה פחדי גדול מאוד. הרי יצירתו של עגנון אחוזה ודבוקה במושגים הרחוקים מהם ומעולמם. וסגנונו — ודאי שהוא זר ומזרז להם; כיצד יחוו איפוא בכל היקר שבו? הששתי שמא אתקל כאן בחומה אטומה ויהא נמצא עולם גדול ומפלא זה מחולל ומשומם. והנה — שוב טעיתי. נוכחתי וראיתי, וגם התלמידים אמרו לי, כי השעורים בעגנון היו להם למיטב השעורים, לחלק מהם נעשה עגנון חוויה רוחנית. דווקא אותה מזיגה מורזה ונפלאה של תחושות ומחשבות מודרניות ביותר — כלומר, נצחיות ביותר, המתלבשות בסגנון מקורי, מלא חן וחסד, של עולמות שעברו, היא שעושה את יצירתו של עגנון חומר לימודי מאלף ומעניין מאוד בכיתה הגבוהה של בית-הספר התיכון.

איני רוצה כאן אלא למסור מעט ממה שהעלינו מתוך הסיפורים הקצרים שהספקנו ללמוד בשנה זו. פתחנו ב„המטפחת“. אני אתחיל כאן הרצאת דברי ב„סידור תפילתי“.

„סידור חדש הביא לי אבא מן היריד. עמודיו לבנים, אותיותיו מאירות עינים, כריכתו נאה. זה סידורי, אחי ורעי, זרע קודש אהוב“.

את אבא המביא דורונות מן היריד, הכרנו כבר מן „המטפחת“. הריהו אבא גבוה מכל אבא, שבאותו יום שהוא שב מן היריד בלשקוביץ הכול נתנמך לעומתו. במחיצתו אין העולם עוזר וטוב. אדרבא, פקוח עינים הוא, ש„היה יודע אבא לכוון למה אנו מתאווים והיה מביא לנו“. אבא שהוא הקרנה והאצלה מן האלוהות וחסדה שמרווה חלל העולם.

מה טיבו של אותו סידור שהמשורר מדגיש וחוזר ומדגיש שהוא סידורו שלו? „אחזתי את סידורי“, „ישבתי לי עם סידורי“, „כל מה שעשה בעל הסידור לא עשה אלא בשבילי“. וכי סידורו שלו, שזכה והביא לו אבא מן היריד, שונה מכל שאר הסידורים? שונה ולא שונה. לכאורה סידור ככל שאר הסידורים המלאים, תפילות קדושות ונוראות של שבת ושל חול ושל כל מועדי השנה. אבל — חדש הוא הסידור. זכה אותו נער, זכה המשורר עגנון, שיינתן לו הסידור, שהוא לכאורה אותו סידור ישן נושן, חדש ומחדש. קודם כל — בעמודי הלבנים, באותיותיו המאירות עינים ובכריכתו הנאה. בכוח צורתו החיצונית החדשה, המאירה עינים, בכוחו השיירי-האסתטי המושקע ביצירתו, הוא מחדש על עצמו ועלינו את הסידור, משרה על עצמו ועל כולנו מברכתן החדשה של התפילות העתיקות.

ישב הנער עם סידורי, הופך בו ומהפך בו ולבו הומה. הוא חי מחדש את הסידור הישן. „קיסל הקדוש ברוך הוא את כל הימים כולם בסידור שלי“, בכוחו השיירי של המשורר קמים לפנינו „הימים ההם“ בחיות מחדשת. כל יום ויום נותן ריחו וכל רגע ורגע מאיר באור חדש. המשורר טועם טעמים ומטעמים גם לנו, שהוא טעם גן-עדן וחסד של הקדוש ברוך הוא. עם הפכו בדפי הסידור מעלה לנו המשורר חטיבות של אפיקה עברית שדומות לפרדס של מגדים. חנוכה ופורים, פסח וחג השבועות וכל ימי החגים של אבותינו — דומה, כמה דשו בתיאורם. אין לך משורר וסופר עברי שלא האציל עלינו מאורם וטובם. וכי יש עוד לחדש בהם? אך — כן. בסידורו של עגנון הימים חדשים ומחדשים. נותנים מבשמים ומבשמים עלינו את העולם. פרקי תיאור קצרים מיוחדים בחינם, שזורים תיאורי טבע דקים מן הדקים, דברי תורה ואמרות של חכמת עם, מחיים עלינו נשמת אותם הימים.

חג הפסח. „חמה נאה ומתוקה ברקיע ואדמה שחורה מבצבצת מתוך השלגים. העולם מתחדש והעיר מתנאה. ביתנו מאיר וכליו מצוחצחים וריח כרפס ומרורים נודף בכל הבית ואבא מלובש קיסל לבן על בגדיו השחורים. כאדמה זו שמבצבצת מתוך השלג כך בגדו השחור מבצבץ מתוך חלוקו הלבן (ב„החצוצרה נתבישה“ של ביאליק מצאנו תיאור הפוך לזה. מן הפסח אל הטבע. השוירים המלוכלכים של צבורי השלג הקטנים — בעיני היו כשירי חמץ גוקשה שנתכווצו מבושה בחורי עפר“). כאן — התיאור של עגנון הוא מן הטבע אל הקיסל של אבא. כל אימת שאני רואה אותו לבוש לבנים, דומה הוא בעיני למלאך שאינו מת לעולם ועומד לפני הקדוש ברוך הוא יאמר לפני שירות ותשבחות“.

הקיסל הלבן שלובשים אותו גם בליל הסדר הריהו כידע מכלי המוות, מן התכריכים שעוטפים בהם גויית המת, ולובשים אותו בליל ה„סדר“ שיהא יהודי וזכר גם בחג החרות את יום המיתה. אך הילד של עגנון רואה מלאכים ומבטל בהווייתו את המוות.

— „אבא מקדש על היין ואומר, אשר בחר בנו מכל עם ורוממו מכל לשון, וכל העולם

כולו מתרומם והולך ואנו מתרוממים מכל העולם. ואני תוהה ומשתומם, בדיבור אחד שיצא מפי אבא כל העולם מתעלה ואנו מתעלים ועולים על כל העולם כולו. והוא מברך, שהחינו', ואני חש ומרגיש שלא אותנו בלבד הגיענו הקדוש ברוך הוא לזמן הזה אלא אף הזמן".

ואף אנו תהים ומשתוממים על המשורר, בתיאור אחד שיצא מתחת עטו החיה אותו זמן שהקדוש ברוך הוא מילאהו מאוצרות חיותו.

כיוצא בזה הימים שבין פסח לשבועות. „הג הפסח עבר, אבל שמשו קיימת והולכת. הרקיע מעוטף טלית שכולה תכלת וציציות ציציות נמשכות מכנפיה. (תיאור טבע שחן יהודי שרוי עליו). החלונות פתוחים וצפרים מצייצות ושרות. הימים מאריכים והולכים והלילות אפלים ומתוקים. — חיבת אומן ורחמים מקיפה את הימים. אנו יושבים, בחדר' ולומדים מעשה הקרבנות שמיטה ויובל, כנגדנו בשיבה של מעלה יושבים כ"ד אלף תלמידיו של רבי עקיבא שמתו בין פסח לשבועות".

חלל העולם אינו ריק חס וחלילה. מלא הוא תורה של מטה וכנגדה תורה של מעלה. ישיבה של מטה וכנגדה ישיבה של מעלה. העולם אינו הפקר ואינו זנוח לעצמו חס וחלילה. — „ובשעה שהקדוש ברוך הוא זוכר את בניו שנותנים גפושם על התורה, מוריד דמעות ומרווה את הארץ, והגנים מתקשטים בציצים ופרחים והיער מבלבל, זה היער שבל"ג בעומר תינוקות יוצאים לשם עם רבותיהם, קשת וחצים בידיהם ויורים כלפי השטן". — עושים בשרו „ככברה זו שאינה יכולה לעכב בתוכה כלום, כך הוא אינו יכול לעכב השפע שיורד לעולם בזכות ישראל שיכלו את התורה". שפע וחסד שרויים בחללו של העולם ההוא, עולם השלמות בזכותה של תורה. ובאותה זכות קירב המשורר, בהמשיכו לדפדף בסידורו הישן החדש, לחג השבועות, חג מעמד הר סיני.

„קטנה ונמוכה הקלוזו שלנו ופרוצה מכל רוחותיה, החלונות שבורים והקירות מתקפלים (דווקא בתוך תוכה של התיחדות עם מעמד הר סיני, נשיבה של רוח המציאות הפרוצה לחורבן). אבל בחג השבועות היא מבלבלת כיער. — — נאה ביותר ארון הקודש שהקיפוהו אילנות נאים וכשהרוח נושבת בהם הם מרתתים. סבורים אתם צנה אחותם? לא כי, אלא הם מתלחשים ואומרים: אם לא זכינו שיעשנו ארון קודש לספרי תורה, עתידים אנו לחמם את התנור בלילי חורף שבחורי ישראל לומדים תורה".

משהגענו לרתת החסד של האילנות הנאים שהקיפו בהם את ארון הקודש, חזרנו שוב ל„המטפחת". לאותו ליל שבת שאבא היה מהלך בבית ומשורר „אשת חיל", וקשרי מטפחתה של אמא שהביא לה אבא מן היריד „תלוים לה למטה מסנטרה ומרתתים קמעה קמעה, מפני שמלאכי השבת מנפנפים בכנפיהם ועושים רוח. תדע לך שכן, שהרי החלונות היו סגורים, ומהיכן היתה רוח באה, אלא רוח היתה יוצאת מכנפי המלאכים, כענין הכתוב בתהלים, עושה מלאכיו רוחות'. באותה שעה עצרתי כל נשימה ונשימה שבי שלא לבלבל את המלאכים, ונסתכלתי באמא עליה השלום שהיא במעלה גדולה כל כך, ונתפעלתי התפעלות גדולה מיום השבת שניתן לנו לכבוד ולתפארת.

הרגשתי פתאום שמחליקים את לחיי. איני יודע אם כנפי המלאכים נפנפו עלי או אם כנפי המטפחת נפנפו עלי. אשרי למי שזכה שמלאכים טובים מנפנפים על ראשו, ואשרי למי שאמו החליקה את ראשו בלילי שבתות".

כאן נמתח החוט של המשורר, מן הנפנוף של כנפי המלאכים אל הרתת של כנפי המטפחת. ודאי שאין להוציא כל פרקי האפיקה הנפלאים הללו מידי פשוטם ומידי ממשותם. גודלם ויופים בממשותם. הבית היהודי, החסד השרוי בחללו, אבא השב מן היריד, בני הבית שיוצאים להקביל את פניו, „אמא עליה השלום הניחה את הכף מידה ועמדה-מלוא קומתה כשתי זרועותיה מונחות על לבה עד שנכנס אבא לבית". מה רבה העצמה של אהבת אמת ונכונות גדולה והתמסרות טהורה שבמלים הפשוטות האלו. כמו כן אותו תיאור קצר של מסירת המטפחת לאמא: „פירשה אמא את המטפחת לפניה והחליקה באצבעותיה והציצה על אבא, אף הוא הציץ כנגדה ושתקו. לבסוף עמדה אמא וקיפתה והניחה בארון ואמרה לאבא: טול ידיך וסעוד". כל אלה ועוד כל פרקי השבת והמועדים בבית היהודי, בלי שום ספק כוחם בריאליותם המאירה. אך האמת העמוקה היא שהם יונקים חיותם, חסדם ואורם מעולם של מעלה. אין אהבה גדולה, אמיתית, שלמה אלא בחסדן של כנפי מלאכים. ואין חסד בחללם של עולם ושל בית אלא בזכותה של תורה ובחסדיו של הקדוש ברוך הוא.

דומה, גם לא נחטא לאמת השירית של עגנון אם נראה באבא הקרנה מן האלוהות ובאמא האצלה מן השכינה. לא לחינם מספר לנו המשורר: „לימים, כשקראתי במגילת איכה, היתה כאלמנה'

ופירוש רש"י ז"ל, כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לחזור אצלה, נזכרה לפני אבא עליה השלום בשעה שהיתה יושבת בחלון ודמעתה על לחיה".

אך נחזור לסידורו של הנער המפורסר. מה חדש בו? האומנם רק בעמודיו הלבנים, באותיותיו המאירות-עינים ובכריכתו הנאה? האם תוכו שלם ומלא ואין כל פרץ? לא. הפרץ נבעה אל תוך התחומים של הסידור. "דברים הרבה יש בעולם וכולם נאים ומשובחים, ואיני יודע מה אבקש תחילה ומה אבקש אחר כך". וכשפתח שוב הנער את הסידור מצא הלכות עירובין. "אותה שעה התחילו דרכים שאין להן סוף מתגלגלות ובאות כשכלונסאות קבועים בהן וחוטים מתוחים ביניהם וצפור שוכנת על חוט". דרכי עולם שאין להן סוף מתגלגלות ובאות אל הנער. לבו יוצא אליהן והוא יושב בין ההוטים המתוחים על התחומים. מקנא לבו באותה בריה קטנה, הצפור שנטלה שתי כנפיה ופרחה למקום שאין בו תחומין.

כך אנו מוצאים גם בסיפור קטן זה לבו של המשורר מפרפר בין התחומים ודרכי העולם שאין להן סוף. וכבר כל אותו טוב וחסד שבתחומים הועמדו בסימן של שאלה ותהייה. עושה הנער קמט בדף של תפילת הדרך, כדי שלא יצטרך להתעכב בשעת הצורך לצאת לדרך. בוודאי, נאחו ואינו מרפה מעולם התחומים. אינו יודע עדיין בבירור להיכן ילך. משלה את עצמו, כי למקום תורה ילך, לחפש ל"ו צדיקים, להגביר תפילה, לעלות לירושלים. אך משהוא נזכר שעתידה ארץ ישראל שתפשט בכל העולם, התחיל מתיירא שארץ-ישראל תבוא לעירו והוא אינו זז ממנה עולמית... בכדי להוציא עצמו מן המחשבה הזרה, שאינו מתכוון לקדושת ארץ-ישראל אלא לשוטט בדרכים, הוא מיישר את הקמט שעשה בתפילת הדרך, "כדי להראות שכל כוונתו אינה אלא ארץ-ישראל". זקוק הוא לאותה הוכחה שכוונתו כשרה, זקוק הוא לאותה הוכחה לעצמו, כי המחשבה על שיטוט בדרכים קיימת, חיה בו ולבו נמשך אחריה.

ארץ-ישראל וירושלים פרשה גדולה הן ביצירתו של עגנון — כידוע, והיא מרומזת גם בסיפור זה. בשעה שעולה וזכרונה של ירושלים דופק הלב דפיקות של שמחה, אך עמה גם הפרץ לתוך התחומין. עמה חסדים מקפפים את העולם, אך היא גם מרמזת לסכנות. היא ניצבת בין העולמות, היא גושרת גשרים.

בין כך הגיע הנער עם סידורו לקלוזו. בקדושה הגיע. נשק את המזוזה, הרכין ראשו כנגד ההיכל, פתח את הסידור וקרא בשיר השירים, שכל דף ודף שבו מעלה ריח חדש. אפשר גם זה לא מקרה שפתח בקריאה בשיר השירים, ובו עלה לו ריח חדש. שיר השירים — גם הוא עומד בתוך התחומים וחורג מחוצה להם, ויצירתו של עגנון מבושמת מבשמו. אך קריאתו בשיר השירים לא עמדה לו לנער בפני התגרותם של חבריו, שצבטו לו בזרועו. "עומדים במקום קדוש וצובטים בזרועי". ברור, כי הצביטה בזרוע מעלה ספק בלבנו אם אמנם קדוש הוא המקום שהנער עומד בו. ולא עוד אלא שיש מקום לכפירה בכל עצמו של הסידור: "שאלו אותי חברי: מה הביא לך אבא מן היריד? והם משיבים: חללו של כער, חריקת ציר של דלת, קול שופר, קידוש ליום הכיפורים ושאר דברים שלא היו ולא נבראו".

פרשת המשא ומתן בין הנער וחבריו בקלוזו על הסידור היא נפלאה ומגלה מן המסתתר בקיפולי יצירתו של עגנון, מיחסו של המשורר ליצירתו שלו עצמו, לערך הייעודי שבה. בהתקלסותם של החברים, בכפירתם בעצם קיומו של הדורון שהביא אבא, שכל אותה מתנה היא מן הדברים שלא היו ולא נבראו, ואם הביא אבא מתנה כלשהי, אין היא שווה כלום, עד שהוא מתבייש בה ואינו מראה אותה, אפשר ודאי לשמוע הד פפוקיו ולבטיו של המשורר עצמו. אמנם, בשעת התפילה, משנשאר לבדו ועיניו בסידורו, לבו "צץ ועלה כתפילה שעולה למעלה". ומשהראה אחר התפילה את הסידור לחבריו, אף הם נטלו את הסידור אל פיהם ונשקוהו. אף פתחו בדברי שבח לכבודו. אך, במה שיבחוהו? בצורה נאה שלו, בחיצוניות שלו, באסתטיקה. זה אומר: אותיות כשזיפים ונקודות כגרגרי השדה. שני אומר: כמה נאה כריכתו של סידור זה, העבירו על לחיו ואמר: מה רך עורו. שלישי שיבח את מסגרת-הזהב שלו, "ממש כמין שרשרת היא עשויה; אינך צריך אלא לתלותה על בגדך". האין כאן לעג עמוק של המשורר לשבחים שספג על יפי יצירתו ועל חן סגנונו — והוא יעוד ראה לעצמו ביצירתו, להעלות קדושה חדשה ומחודשת מחסדי קדושתו העתיקה של הסידור המלא תפילות נוראות וקדושות? ולא עוד אלא שיש כאן לעג עמוק של המשורר לעצמו: "אותה שעה מתגאה הייתי בסידורי ביותר ואמרתי: הפכו בו והפכו בו, רצונכם, ברכת הנהנין" (כלומר, עולם הזה) — חייכם אתם מוצאים בו, רצונכם, ברכי נפשי" (כלומר, עולם הבא) —

חייכם אתם מוצאים בו. כך עירבבתי דבר בדבר וענין בענין מתוך שנפשי הומה מחמת חיבה". לעג של המשורר לעצמו שמשתכר מקילוסיהם של חבריו ("אותה שעה ראיתי, כולם לבם טוב עלי") ואומר ליהנות משני העולמות:

שוב — כל אותם קילוסים ושכחים אין בהם כל ממש. בקלות יתירה עוברים הם החברים מקילוס לקלסה. נטל אחד סידורו בידו ואמר, כי ראה נאה הימנו שהובא מירושלים, לוחותיו עצי זית וצורת בית-המקדש חקוקה עליו וכו'. וכאן רפה דיבורו של הנער, לבו כשעווה ושתי ידיו נעשו מרושלות: "מנין לך סידורי לא נדפס בירושלים?" המשך השיח בין הנער לבין חבריו מזועזע בפשטותו הסמלית לחתימה וערעור תחת יסודות היצירה של המשורר.

"נטלו חברי את סידורי וקראו, נדפס פה ק"ק פעטריקוב".

פתח אחד: לא שמעתי שיש עיר כזו בעולם.

אמר שני: שמעתם שם משונה כזה.

אמר שלישי: עיר זו וודאי במלכות יוון הרשעה היא.

אמר רביעי: ואני אומר, על שם ערל היא נקראת. שכן פעטרי שם ערל הוא.

הוסיף אחד ואמר: סידור נאה הביא לו אבא.

הוסיף אחד ואמר: מתנה הראויה להתכבד בה.

באותה שעה נפתחו לחברי פיפיות הרבה וקינטרו על סידורי עד שפירשו ממני, ובשעת פרישתם עיקמו את חטמם ועיוותו את שפתותיהם ואמרו: פעטרי פעטריקוב."

כך מקנטר המשורר את עצמו כפי חבריו על סידורו יצירתו. שיניקתה מעולם הרשעים הערלים ולבו מפרפר בתפילה בין פעטריקוב וירושלים. מתחנן לפני הקדוש ברוך הוא בלב מורתח שימחק ברחמי הרבים אותה תיבה "פעטריקוב" מסידורו. נודר שיהא מתפלל כל הימים כשם שמתפללים בירושלים עיר הקדוש. אך תפילתו לא הועילה. "עדיין פעטריקוב" במקומה עומדת, וכל אות גדולה ואימה ומאוימת ונבלטת והולכת, עד שנעצו האותיות ממש בעיני."

ונלחם המשורר בגלי "פעטריקוב" על קדושת יצירתו. אין הוא נרתע. סידור תפילה יש בידו והוא פותחו במקום אחר. והנה — "אין פעטרי ואין פעטריקוב אלא תפילות קדושות ונוראות מצפצפות מן הדפים."

היכן המוצא? היכן מוצא המשורר גאולתו מלבטיו וקינטוריו? דווקא מאותה נקודה שממנה ראשית הפרץ, מן תפילת היציאה לדרך. אך עתה ברור לו, כי הדרך מובילה לציון. משמגיע הנער לתפילה "והעלנו לציון עירך ברינה", מתחיל לבו מקפץ וכל התפילות שבסידור מקפצות עמו, שכל תפילתן לעלות לארץ ישראל. משנראו לפניו שלוש תיבות גדולות, "לשנה הבאה בירושלים", באותה שעה נצנצו דמעות בעיני, לא דמעות של בושה ולא דמעות של צער (עדיין המשורר מביטח לעצמו) אלא דמעות של שמחה. וירדו הדמעות על האותיות, שוטטו האותיות בדמעות, כאילו הסידור עצמו בוכה עמו.

ירושלים היא המוצא. היא הקושרת את העולמות המנוגדים. היא גושרת גשרים על פני תהומות. אליה — שיבה ותשובה: "לעת עתה אני ואתם בגלות, אבל לשנה הבאה בירושלים". בסיפור "צפורי" זכה הנער, זה שאבא הביא לו מן היריד סידור חדש, בצפורי-קטנה שכנפיה נחפו בזהב, שמנתרת ומצייצת ושרה שיריה. כיצד זכה הנער — בסיפור זה שמו מפורש: שמואל יוסף בן אסתר — בצפורי? היא באה עם אחיותיה ורעותיה הצפרים המשוטטות בעולם, לנקר מן הגריסין ששמה אמו בחלון. אחיותיה ניקרו ופרחו להן והיא נאחזה בין החלונות הכפולים, לא מצאה דרך. ובכן, אותו המצב; הצפור, כמו לבו של הנער ב"סידור תפילתי", נאחזה בין העולמות. בין אחיותיה המשוטטות בעולם לבין הבית אשר מאחריה. הנער כינס את כנפיה והכניסה אל הבית. רגע אמר הנער לשלח את הצפור, "תעוף, אל אשר יהיה אתה הרוח ללכת". אך הצפור נלאתה, לא יכלה לעוף. אז אמר הנער, תהיה הצפור עמו, "בביתנו תעוף ותהי לנו לשעשועים".

הסיפור הזה נכתב בסגנון חגיגי, נשגב במיוחד. אות הוא, כי הוא רומז להתחוללות מחוזות נפש נשגבים. הציפור רומזת לצפור-נפשו של המשורר, לבת שירתו שנאחזה בין העולמות, שגם זה מיעודה — להכניס שמש לתוך הבית, לחדשו במעוף כנפי ריגנים ובשעשועים. אבל היא בתוך הבית. יודעת קדושת הבית. צפור זאת יש בה מסטרא דקדושא. לבו של הנער מלא על גדותיו, "כי אל עוף השמים לי דבר ועם צפרים צפורי".

אך עם הצפור באים החששות. אם ישתעשע בה יש סכנה שיאחר ל"חדר". שירת הצפור

עלולה להסית דעתו מן החדר. והריהו מפקידה בידי אחותו והולך אל ה"חדר". אחותו לקחה את הצפור, צייצה ושרה לה שירים הציעה לה מיטה בין שערותיה החמות.

שיח לה לאחותו של הנער עם הצפור. האחות האשה, נימי רגש וקשרי נפש לה אל בת־השירה של המשורר. ומדי בואו, על ידי הצפור, במגע עם אחותו יחוש בחמימות שלה. פעמים אחדות יספר לנו המשורר על כך. "בין שערותיה החמות הציעה מיטה לצפור". ותפול אחותי על צוארי ויצנחו מחלפות ראשה החמות אל פני ואל פאותי". ותאמר אחותי: "מחר ותישן הצפור בכלוב. ונשמת אפה חמה ככנפי הצפור".

ואין הנער שקט בלכתו ל"חדר". גם לצפור צפויה סכנה. החתול יושב בבית והוא אורב לה. מאז בוא הצפור לבית אורב לה החתול בעיני מלאך המות שלו. אחר־כך, בבוקר שנפלה הצפור לאש ונשרפה, אומר הנער: "מיום אשר באה הצפור לחצתי את החתול וגרש לא גרשתי. וישב החתול בבית". הצפור, בת־השירה המשכיחה את ה"חדר", נתונה לסכנת החתול. הוא השטן, השד, מלאך המוות. אך נתנה נא לאטנו ונראה אשר קרה לנער, לצפורו ולאחותו. בין כך הלך הנער ל"חדר". לשעה כמעט שכח הנער את צפורו. אותה שעה מהי? השעה שלומדים בספר הושע. קול חסדו של הרבי לקח את לב הנער וכמעט שכח את צפורו. בשעת חסד זו של שירה והתרפקות אב על בנו געשתה הצפור כמעט מיתרתה. אבל, ידע הנער כי דבר כמוס עמדו, כי לבו שח. בחרדתו הגדולה לצפור מיהר לרוץ הביתה מן החדר. "כי מצאתי איש לא ברכתיו וכי דיבר אלי ילד לא עניתיו. כל עוד רוחי בי רצתי עד בואי אל ביתי". כאלישע הנביא בשעתו. בצוותו על גיחזי נערו על לכתו להחיות את הילד. האין כאן רמז למחנות נפש גדולים?

בא הנער לביתו ולבו טפח בו. אף אחותו נפשה רגשה אל הצפור. נפלה על צוארו ויצנחו מחלפות ראשה החמות אל פניו ואל פאותיו. אחותו גם גילתה לו דבר מלאכת נט, ארוסה של שפחה, בחצר בנסרו במשורו ובהכותו בפטיש. וריח כריח נסורת עולה מן החצר. כלוב עושה נט לצפור.

מיהו נט ארוסה של השפחה? יהודי הוא או גוי? המשורר משאיר את הדבר סתום. שאלתי את תלמידי ואמרו לי כי גוי הוא. שאלתי: מנין לכם? אמרו לי: הוא עושה מלאכת גוי. שמו הוא שם של גוי, ובכלל — הריח העולה ממנו הוא ריח של גוי. על כל פנים עושה נט כלוב לצפור, עולה ממנו ריח של נסורת, ועלה על לבבו של הנער לקנות בפרוטה, שהקדיש לקופת ר' מאיר בעל הנט, צבע ירוק, למשוח בצבע ירוק את הכלוב והיה כעין עצי היער עין הכלוב". ולא שם הנער את הפרוטה בקופת ר' מאיר בעל הנט.

ומה חשיבות גדולה כל כך לכלוב? הכלוב מהו? הריהו המסגרת, הבית לצפור. הצורה האמנותית־שירית לבת־שירתו של המשורר, שריח נסורת עולה ממנה ועינה כעין עצי היער. וברצות הנער לתת דבר לנט בעשותו את הכלוב לצפור ואינו מוצא בכיסו, ניתק את כפתורי מעילו ויתגם לו. ואז פיורה הרוח את כנפות מעילו והיה הנער עצמו כצפור מבקשת לעוף. במחיר הכלוב — הצורה השירית — ניתנו הכפתורים הפורפים את המעיל בדרך־ארץ וביראת שמים. נפרצו כנפות המעיל אל רוחות העולם. אחר־כך, בבית־הכנסת, בבוא אבי הנער להתפלל, ביקש הנער לפרוץ את מעילו, "כי איך אוכל ועמדתי לפני אבי ומעילי פתוח. והנה אין כפתור למעיל כי לנט נתתי את כפתורי". כך נקלע הנער בין העולמות. חייב הוא לעמוד בדחילו ורחימו בתפילה לפני אביו (שבשמים) ולבו יוצא אל הצפור וגם — אל הכלוב. ולא עוד אלא שהחליף הצפור בכלוב. נמחקו התחומים ביניהם. היתה לו הצפור כצייד אשר צדהו, אך — יצא אל נט ואל מעשה הכלוב. מפני הכלוב עזבתי את הצפור". ואין פלא כי חש הנער באמו ופניה כאשר אין לבה אליו. הבין — "עקב אשר לא הלכתי אל התפילה". ואף כי קשתה עליו הפרידה מן הכלוב הלך אל התפילה. למה תאמר אמי "רק אין יראת אלוהים בנער הזה". ושוב חשים אנו, כי הנער־המשורר בהוכיחו לאמו — לעצמו הוא מוכיח. כי אכן נפרץ הפרץ ויש מקום לחשש. כי עם נט ועם הכלוב ועם הצפור אין יראת אלוהים בנער הזה. בבוא הנער אל בית־הכנסת הועמד שוב, כמו בבואו עם סידורו החדש, במבחן קשה. בספרו לחבריו על דבר הצפור והכלוב התגרו בו גם הפעם. תחילה כפרו בכלל במציאותה של הצפור. כאשר ביקשם שלא יבואו היום אל ביתו, כי ישנה היא הצפור, אמרו הנערים: "מבלתי צפור בביתו אמר לנו את כל הדברים האלה. ועתה אל תאמינו לו, כי שקר ישקר". וכאשר בא להעיד את ציצייתו על דבריו כי אמת הם וינשקו מנשיקות פיו, עמדו הנערים לבדוק את ציצייתו אם כשרות הן, משכו בהן בחזק יד, ניתקו את הציצית ופסלו את ה"טלית־קטן". ונער אחד חטף זבוב בעופו ויאמר: זבוב

נפל לתוך פיו ויאמר צפור הוא". אז עמד הנער והוכיח לחבריו הוכחה ניצחת; הראה להם כי אין כפתור במעילו, כי את כפתוריו נתן לנט בעשותו את הכלוב.

במשאומתן זה בין הנער וחבריו הננו שומעים גם בסיפור זה הד הלבטים של המשורר על הערך היעודי של צפורו בית־שירתו. אכן, יש כאן כפירה בעצם קיומה, פסילה בנימוק הציצית, חילול ערכה — זבוב נפל לפיו ויאמר צפור הוא — ולבסוף, אחרי הוכיחו לחבריו דבר קיומה של הצפור, וכי אכן צפור היא, בא קטרוג גדול מפיו של אחד הנערים, שהבהיל את נפשו של הנער עד שהוא מתחרט על שהביא את הצפור לביתו והוא אומר לפתוח את האשנב, למען תעוף הצפור אל אשר יהיה עמה לעוף. הגיד להם אחד הנערים, כי הצפרים אינן אלא גלגולי נשמות צדיקים שנפטר מן העולם. טעות הצפרים־הנשמות כל היום פעם בכה ופעם בכה וכו'. בלילה תשובנה אל אביהן שבשמים, בחצות הלילה יבוא הקדוש־ברוך־הוא להשתעשע עמהן בגן־העדן. והיה כי יבוא ה' להשתעשע בנשמות ולא ימצא את נשמת הצדיק שנתגלגלה בצפור ההיא, „אז יקרא ה': בתי, בתי, פלונית בת פלוני, איך? והיא איננה. כי לקח אותה שמואל יוסף בן אסתר בעמדה על הגריסין אשר עשתה אסתר אמו, ולא נתן את הצפור לשוב. אז ידבר ה' בחרונו: אוי לו לשמואל יוסף, אוי לבן אסתר אשר גזל את צפורי בלבתי אשתעשע בה בגן־עדני".

אכן, מבעד לנעימה ההומוריסטית, הדקה והנחמדה, הננו שומעים כאן קטרוג שעלול להבהיל נפשו של המשורר. כאילו גזל המשורר, בקחתו את צפורו, צפור מאוצר הצפרים שהוא אינו רואי לה, שאינה שלו. נשמה מאוצר של נשמות צדיקים אשר הוא, המשורר, אינו זכאי לה.

לא עשה הנער החלטתו ולא שילח את הצפור. בלילה ירדה אחותו מעל מיטתה ותאמר: הנה הכלוב. שם הנער אצבעותיו בין בדי הכלוב ורוח עברה עליהן. „ותאמר אחותו: מחר ותישן הצפור בכלוב. ונשמח אפה חמה ככנפי הצפור". עם בוקר נתנה לו אמו „טלית־קטן" כשרה תחת הטלית אשר נפסלה, ויעמוד להתפלל. „באחת עיני אני מביט בסידור ואחת עיני כלפי הצפור". הניח את הצפור בבית והלך אל החדר. כי אביו שלחו החדרה.

כה הננו עדים ללבטיו של הנער־המשורר בין הצפור והחדר, בתי־השירה והתפילה, הצפור והסכנה אשר עמה, הטלית שנפסלה והטלית הכשרה, אך בלכתו עם בוקר לחדר לבו מלא על גדותיו, „כי אל עוף השמים לי דבר ועם צפרים צפורי".

נדלג על קצת פרטים של דברים, שהם כשלעצמם נאים מאוד ונפלאים, כמו מחשבתו של הנער בבואו החדרה ואין איש, שהקדים אפילו את המתמיד, יבוא המתמיד וישתומם וישאלוהו „מה היום מיומים"? אפס כי לא שאל אותו המתמיד בבואו דבר, „רגע קטן הביט בי, ואחת ידו לוקחת גמרא. אז רגזתי ואומר: ילחכו עיניך את הגמרא, ואת צפורי לא אראך". רמז כאן שקיווה המשורר, כי יצירתו תאמר שיריה גם לאותו עולם המתמיד הסגור בגילי הגמרא. אך אותו עולם לא פנה אליו ולא אל צפורו. רק אל הגמרא יתן ידו. אז ירגז המשורר. וכן שמחת הילדים על אשר בחרה הצפור לשבת בבית אשר לאחד מחבריהם. גם שנאתם וגם קנאתם עברה. וכן גם שלימדו אותו הילדים את אשר עליו לעשות לצפור ואת האוכל אשר תאכל. רמז ליועצים־מבקרים הבאים אל המשורר בעצותיהם בדבר יצירתו. וכן עוד כמה רמזי דקים ויפים ונגיע לאותו בוקר מר ונמהר שקרה האסון והצפור עפה אל תוך להבות האש ונשרפה.

אותו בוקר, בקומו משנתו, הריח הנער את ריח הלבבות הממולאות אשר תעשה אמו בערב שבת בבוקר על צימוקים וגבינה. זוכרים אנו, כי הצפור באה אל הנער בבואה לאכול מן הגריסין של אמא, סופה של הצפור אף הוא בא עם הלבבות הממולאות של אמא — הרי בסידורו החדש של הנער יש מברכת הנהנין. ביקש הנער מאמו ארוחת הבוקר. אמרה האם: הן לא התפללת. אמר הנער: „וכי חשוד אני לאכול קודם התפילה"? לא ביקש הנער את מנתו אלא למען הצפור, להוציא את הצימוקים מן הלבבות ולתתם לצפור. אבל באמת חשוד הוא לאכול קודם התפילה. כי התפילה עצמה אינה עוד תפילה. גם בשעת עמדו בתפילה ליקט את הצימוקים מן העוגה ומן הלבבות ויתנם לצפור. ואם התפילה אינה עוד תפילה הרי גוברת סכנת החתול־השטן אשר ילוש את עיניו כמלאך־המוות גם אל הלבבות וגם אל הצפור. אמנם הבריח הנער את החתול, אף בעט בו, אבל החתול עמו בבית. לחץ את החתול מיום אשר באה הצפור, אפס גרש לא גירשו. בעמוד הנער בתפילת שמונה־עשרה שמע צעקה גדולה ומרה. פנה וראה אחותו מחבקת את אמו ליד התנור ובוכה בכי תמרורים. אמר הנער: „החתול אכל את הצפור", ויגונו הקיף את לבו. „שמה החזיקתני. ואהי כאיש נדהם כי אבדה צפורי". אך משבעט בחתול ויברח מן הבית, שבה

אליו רוחו וידע כי אבדה הצפור בדרך אחרת. יצאה את הכלוב ועפה אל התנור, ותאחו האש בכנפיה ותשרף והצל לא הצילוה". צפור־הרננים אשר שרה שירי השמש נמשכת אל האש ומוצאת בה כליונה. בפסוק אחד קצר יודע המשורר להעלות אוירה של התחוללות נפשית גדולה במחזה הדרמטי של שריפת הצפור: "ואמי עמדה לפני התנור ואחותי אוחזת באמי, והאש בוערת בתנור. בבית השלך הס".

הס. עדים אנו לשריפת עולמות. פנה הנער אל אלישע איש האלוהים אשר החייה את בן השונמית (וכאן זכרנו את ריצתו של הנער מן החדר אל הצפור ביום בואה אל ביתו, כי מצא איש בדרכו לא ברכו וכו'), כמצוות אלישע איש האלוהים אל נערו גיחזו, לקח את הפרוטה אשר בכיסו, שהקדישה לקופת ר' מאיר בעל הנס ומעל בקודש באמרו לקנות בה צבע ירוק למשוח בו את הכלוב לצפור, ועתה שם אותה בקופת ר' מאיר בעל הנס. אך ללא הועיל, כמובן. "ואשוב לראות אם חיתה הצפור והנה מתה. ואחותי עומדת על גופת הצפור המתה". הנסיון לפנות אל אלישע הנביא איש האלוהים נסיון שוא היה. כאן, בעולם פרוץ ומפוקפק זה, אין מתרחשים עוד נסים. הפרוטה המקודשת לקופת רבי מאיר בעל־הנס, מכיון שמעל בה הנער אינה חוזרת עוד לקדושתה. וכך סימומו של סיפור זה. אחר מאשר הסיום של "סידור תפילתי", הסיפור ההוא סימומו תשובה ומוצא של גאולה בכוחה של ירושלים. כאן הסיום של של שכול ושלך: "סרו חסדי היגון, רק שעמום בלבי. — — חפצתי להרגיז את הבית על יושביו, את אמי ואת אחותי". יצא הנער לכרות קבר לצפורו. היכן כרה קברו? באותו מקום אשר נט עשה במלאכת הכלוב. במה עטף גזיית הצפור? לקח את הציצית הפסולה, שנפסלה בגלל הצפור, וקשרה לגזייתה, "ודומם הנחתי את הצפור בקבר אשר כריתי לה בידי ואשים עפר על הצפור".

אכן, שכול ושלון.

למדנו עוד מסיפוריו הקצרים של עגנון. ואם אבוא להרצות כאן את אשר העלינו בהם בכיתה יארכו הדברים ויקצר המצע. אך, בכל הסיפורים האלה, שכמעט כולם כתובים בגוף ראשון, בלשון אני, חשנו כי ש. י. עגנון רואה לעצמו בעצם הווייתו ביוצר ובמהות יצירתו יעוד גדול, מקופל בסיפוריו, הכתובים בלשון שירית, מאופקת ושלווה לכאורה, מאבק גדול על אוצרות שנש־מטים והולכים. יעוד רואה לעצמו המשורר להיות המקשר בין העולמות, הגושר גשרים על התהומות שבין עולם החסד של האבות לבין העולם המערער של הדורות החדשים. אכן, מאמין כנראה המשורר, כי גשר זה ניתן להקימו וכי עמודיו קיימים.

הגשר מהו? ירושלים. ארץ־ישראל. עמודיו מהם? חסדים המקיפים את העולם. הנעלה, הטוב והאלוהי שבכל העולמות, שבלעדיהם אין להם לעולמות קיום. בוודאי, אינו דומה העולם השלם שאור של שבת שרוי בו, שמלאכי השבת ממלאים חללו, לעולם שנתערער, שכבה בו נר התמיד, שהנשמה עירומה ורועדת בצינה הנושבת בחללו. אבל, הניצוץ האלוהי גנוז בכל הלבושים ושומה על המשורר להעלותו. כמו כן הפגמים — בא השטן ומטילים בכל העולמות, גם בעולם החסד של האבות, ומיעודו של המשורר לתקנם. אכן, הגשר שמנסה המשורר להקים בין העולמות מוביל לשני הכיוונים. רוצה למשוך את שפע הטוב משם, כלומר מן העולם השלם, לכאן — לעולם השבור, ומנסה לתקן הפגמים שחלו שם.

בשני הסיפורים שעסקנו בהם ראינו במפורט יחסו של המשורר ליצירתו — שהוא יחס של יעוד. באחד מהם מעלה המשורר את הקדושה משל הסיפור הישן אל החדש, בשני הוא מנסה להכניס משירת הצפור המרעננת אל הבית וה"חדר". ב"המטפחת" מתגלה הדבר בתיאור הנורא־הוד של מסירת המטפחת מצואר הנער, ביום שנעשה בר־מצוה, לפני המוכה פצעים, שלקחה וכרך בה את פצעיו. בהעברת המטפחת יש משום העברת היש האלוהי והטהור השלם של התורה והבית היהודי הטהור אל העולם המתפתל ביסוריו ובפצעיו. ולבו של הנער נתמלא שמחה גדולה, ממש כבאותה שבת שאמא עליה השלום כרכה את מטפחתה על ראשה בראשונה.

גם ב"עפר ארץ־ישראל" הוטל תפקיד על גיבור הסיפור (אף הוא כתוב בלשון אני), שירד לפולין אחרי המלחמה, להעביר מחסדה של ארץ־ישראל לעיר המתים בגולה. מן העניין יש בהתעס־קות של האורח בעיר המתים. הוא קורא את הכתב שעל גבי המצבות, שאותיותיהן התחילו מתחמקות ומיטשטשות. אלא שביום בהיר כאשר החמה ערבה, עשבים ושיחים נותנים ריח, באה פעמים הרוח ומסבבת בשיחים, שף גרגר של שיח במצבה והאותיות שהתחילו מתחמקות מצטבעות במהלך. שוב — התרעננות בטבע מביאה לחידוש האותיות הישנות מן העבר המתחמק.

מרובים הלבטים של גיבור הסיפור בשליחת שיק עפר ארץ־ישראל לשומר הקברים בעיר המתים. עם עצמו, עם רשלותו ופחדנותו שבו, עם סקיד הדואר המתנכר ומעכב ועם חבריו וידידיו המייצעים עצות־שוא. וכל אלה מביאים עליו בדידות גדולה והרגשה איומה של נכר וזרות אפילו בירושלים עיר־הקודש. לבסוף זכה לרוח־הקודש של ארץ־ישראל, שכיוונה השעה הנכונה וצורך העפר הגיע בשעתו לשומר הקברים. וזכה שומר הקברים שבניו עלו לארץ־ישראל ולעתיד לבוא הקדוש־ברוך־הוא מרחיב גבולם עד בלי די. עניין חיבת הארץ והשפעת חיוניותה של ארץ־ישראל על הגולה, וכן גם מעשה הפקיד המתנכר ומעכב, שהם עניינים בעלי ערך לעצמם, נעשים כאן סמלים אנושיים גדולים ועמוקים לייעודו של המשורר (של האדם), לבדידותו העולמית, לנהייתו לשעה של חסד — שאמנם כאן, בסיפור זה, היא מתגלה.

אף בסיפור „תהילה” הנודע לתהילה נתגלתה לנו תחושת היעוד של המשורר. שהרי גם בסיפור הזה הגיבור המלווה את הגיבורה הראשית, הזקנה המופלגת, הנאה, הצדקת, החכמה והחיננית, הוא המשורר עצמו. שאינו נלאה מהרבות בתיאור הטוב האלוהי, החן והחסד השופעים מדמותה הנפלאה והוא נוהה אחריה ומחפש אותה כל הימים. אלא שלא רק המשורר נוהה אחרי תהילה (שכל עצם קיומה הוא תהילה לאל חי), אף תהילה מבקשת את המשורר. ועל שום מה היא מבקשת אותו? על שום שבעל עט הוא (מה שקוראים היום סופר) ובקשתה ישעשה לה שליחות בעטו, שיכתוב לה אגרת אחת, שכמה שנים ביקשה לכתבה, הרי שכאן מודגשת הרגשתו של המשורר שהוא נתבקש על ידי הזקנה תהילה, שהיא בלי שום ספק סמל וביטוי לנשמה היתירה שהיתה שוכנת בדורות העתיקים של אבותינו, לטוב השלם של דורות שלמים, לעשות למענה שליחות. כלומר, יעוד הטילה עליו לכתוב בעט סופרים שלו אגרת שהיא רצתה לכתוב מזה שנים רבות.

אף על פי שאין אנו מעלים כאן פרטי הדברים שנראו לנו בסיפור „תהילה”, הרי מכיון שהגענו לפרשת כתיבת האגרת נתבונן נא רגע קל למשא־ומתן בין תהילה לבין הסופר על כלי הכתיבה, צורת האותיות ואופן כתיבת האגרת. בו רמז לענייני הסגנון של עגנון שרבות עסקו בו המבקרים. מרמז לנו המשורר שאף הסגנון המיוחד שלו הוטל עליו כביכול מטעם השליחות. שהזקנה ביקשה שיכתוב את האגרת באותיות של הסידור או באותיות של התורה. תהילה, משניגש הסופר לכתובת האגרת, הוציא עט־התמיד שלו המודרני. ורבת חן היא הערת תהילה, שהוא מטלטל עמו את העט „כאותם שנושאים עמהם כף, שאם יודמן להם תבשיל הכף מוכנת להם” (מה דקה כאן האירוניה לכל אותו ענין של ספרותיות וסופרים). והזקנה, לאחר שהסביר לה הסופר מעשה העט, מודה אמנם שחידוש בו וגם תועלת, „אם כן לחינם מלזים על הדור הזה שכל חידושים שהוא מחדש אינם אלא להרע”, מכל מקום היא מבקשת ממנו שיכתוב אגרתה בנוצו, שיטבלנה בדיו שהיא הכינה, על נייר קיסרי ששמור עמה מימים עברו, מאותם הזמנים שהיו עושים נייר טוב. והרי יושבת הזקנה ומשגיחה בו בסופר שיכתוב אגרתה באותיות דגולות, מן הסידור ומן התורה. שיכתוב כתיבה תמה. מהללת היא ומשבחת כתיבתו ואומרת: „אביך יאיר לו אלוקים את עדנו לא הוציא עליך שכר לימוד לבטלה”. אכן, גם בענייני צורה וסגנון רבים על המשורר שני העולמות — הישן והחדש. ומריב זה על כל פנים יוצא המשורר וידו על העליונה — במזיגה מופלאה של חן הישן בטהרו ורמזי החדש בתהומיותו.

נחזור להרגשת היעוד בסיפור תהילה. אכן כאן היעוד בשני הכיוונים. המשורר מחפש כל הימים את תהילה — לזכות בניו פניה ולרוות מן הנשמה היתרה, להעלותה לנו לדורותינו, שביתה בית תפילה בחייה ואף במיתתה. אבל נראה, כי עיקר גדול בסיפור זה הוא גם בבקשתה של תהילה מהסופר שיכתוב לה את האגרת, שהיא בה משום תיקון, על ידי בקשת מחילה, לפגם גדול ונורא בעצם אותו עולם שלם של דורות האבות. אגב כתיבת האגרת מגוללת תהילה פרשת חייה שצוררה בה גילת חיים משום החטא הגדול של שנאת חינם, במחלוקת הכיתות של החסידים והמתנגדים, שהביאה עמה מוות, טירוף ויציאה לתרבות רעה. ובפירוש — שנאת חינם. המשורר קושר את הדברים ומסבכם כך ששרגא, חתנה של תהילה, שנזלה ממנו עקב הסידור — החמיץ ונעשה מתנגד. ואילו החסידות הובאה אל בית אביה על ידי המלמד ועל ידי בעלה — שנעשה חסיד. הרי — הכול לשוא. השנאה היא שנאת חינם. אבל תוצאותיה איומות. נקמת החטא ועונשו נוראים. ואין תהילה יכולה להסתלק מן העולם, אף על פי שהיא מברכת עליו כל יום מימי חייה, עד שלא תיכתב אגרת בקשת המחילה לשרגא. וכתיבת אגרת־תיקון זו הוטלה על הסופר. תהילה

אמרה לאגרת טוב, חתמה עליה בעצם ידה, שמה אותה בכד לקחתה עמה לקברה. שם, בעולם העליון, מכירים את שרגא והאגרת תגיע לידיו.

מהי הרגשת המשורר, יעודו עלה בידו או הוא נכשל בו? ראינו כי יש סיפורים שמסתיימים במוצא של פדות וחסד ויש שמסתיימים אחרת. עניין זה עלול היה להתפרש בהרחבה ביצירתו הגדולה של עגנון — בעיקר ב„אורח נטה ללון“, אבל לצערנו לא הגענו לכך בכיתתנו. על כל פנים נוכחנו, כי עצם הנסיון נועז הוא וכרוך במאמץ רוחני עצום ובלבטים נפשיים חודרים עד תהום. בסיפור הקצר „עם כניסת היום“ מספר לנו עגנון, כי האיבים החריבו את ביתו, לקח את בתו הקטנה על זרועותיו וברח עמה לעיר. רץ בחפזו ובמנוסה עד שהגיע שעה קודם חשיכה של ערב יום־הכיפורים לחצר בית־הכנסת הגדול. היה עומד שם בעזרה על בתו הקטנה, שעמדה לה חרדה וחיממה את ידיה הקטנות בנר־הנשמה שהיה דלוק בעזרה, ומטעימה גבורתן של אותיות שבסידור. גישה רוח בעזרה, היטתה את שלהבת הנר וזו פגעה בבתו. קרע מעליה כותנתה היחידה שנשתיירה לה מכל שמלותיה החמודות, ונשתיירה הילדה ערומה ולא היתה לו כסות לכסות את בתו. עמדה הבת ערומה ומרתתת מחמת צינה, התכסתה בשערה והתעטפה בו. חרדה האב לאלוקים, שנתן חכמה בלב קטנה שכזו להתעטף בשערה אחרי שנשרפה כותנתה שעליה, „שכל זמן שלא הביאו לה כסות להתכסות בה טוב שהיא מתכסה בשערה“. אבל עצבות רבה ליפפה את האב אותה שעה והוא מלא צער ויסורים. נטפלו אליהם שני בני־אדם מבאי בית־הכנסת. אחד אדם בעל זקן אדום וכריס רחבה המחטט בין שיניו את שיירי הסעודה המפסקת. „הביט בנו שעה קלה והחליק לנו בעיניו. אחר כך אמר דבר שמשמע לשתי פנים“. על אדם זה, שהוא הגנות השבעה והמטומטמת, הוא האיוב הגלוי, נתלקחה עברתו של המשורר והוא נאבק עמו בהמת זעם. „תפסתי אותו בזקנו והתחלתי מתלש בשערו. מרוב התמיהה עמד ולא זז“. והשני אדם גבוה ובעל אברים, שהיה משתבח שהוא מאוהביו של המשורר (הוא גיבור הסיפור). תלה בו עיניו וציפה שיבוא לעזרתו. אך אותו אדם היה עומד ומביט בהם, במשורר ובבתו, „כמי שרואה במחזאות לשעשע לבו“. ואל אדם זה הגביה המשורר קולו וזעק זעקה גדולה ומרה. „אש יצאה ושרפה את כתונת בתי והיא עומדת ומרתתת מחמת צינה“. נענע אותו אדם ראשו וחזר על דבריו, „כמי ששומע מעשה נאה וחוזר עליו“, והעמיד פניו „שהיו סבורים שמיצה את הסיפור מלבו“.

זעקה זו אפשר של שמואל יוסף עגנון היא על אלה שרואים בבתי־שירתו, שמתובלת בצער ויסורים, שנשרפה כותנתה האחת והיא עומדת ערומה ומרתתת מצינה, והוא מחפש לה כסות בעזרה של בית־הכנסת הגדול, מחזה שעשועים, מעשה אמנות של סגנון חגיגי ונלבב. סיפור זה מסתיים בצליל נעלה של הזדהות עם עולמות של קדושה ותפילות ערבות. „בית־המדרש הישן היה מלא יהודים ושערי ההיכל פתוחים היו, וההיכל היה מלא ספרי תורה ישנים, מתוך ספרי התורה הבהיק ספר חדש עוטה מעיל אדום עם נקודות כסף. זה הספר שכתבתי אני לעילוי נשמת ימים שעברו, וציץ כסף תלוי היה עליו ועל הציץ אותיות חקוקות והאותיות האירו מתוכו, ואף שעמדתי מרחוק ראיתי אותן מה הן“.

בפסקים אלה של שירה עזה מפרש לנו המשורר מה יעוד הוא רואה לעצמו ביצירתו. כתב ספר חדש העומד בהיכל הקודש עם שאר ספרי התורה הישנים. והספר החדש, כמו הסידור החדש שהביא לו אבא מן היריד, אותיותיו מאירות, עטוף הוא מעיל אדום ומצויץ ציץ של כסף. ואף כי עמד מרחוק (המשורר עומד בכל זאת מרחוק בעזרה, לא בפנים ההיכל) ראה יפה אותיות ספר התורה. ונתעטפה עליו נפשו ועמד והתפלל „כעטופי טליתות ובעלי קיטלים“. הרי הזדהות גמורה. „ואף ילדתי הקטנה שנתנממה חזרה מתוך שנתה על כל תפילה ותפילה בניגונים ערבים שלא שמעה כל איון מעולם“.

ובכל זאת, בפסוק אחרון מביטה לנו המשורר, ואף לעצמו כנראה: „איני מפריז ואיני מגזים“. משמע — יש מקום לחשש של הפרזה ולספק של הגומה.

למדנו בכיתה את סיפורי עגנון אחרי סיפורים משל י. ח. ברנר. אחרי שמצינו את קובעת כוס התרעלה של הריאליזם המר הברנרי ב„מסביב לנקודה“, שכל פסוק ופסוק בו הוא גילוי אכזרי של מציאות אפלה ואטומה של גלות. אחרי קטעי היאוש הכבד של מציאות ארץ־ישראלית חסרת חיים ותוחלת שב„מכאן ומכאן“. שאלתי את תלמידי: במי יש עידוד יותר, אפשרות חיים יותר לאדם בן דורנו — בברנר או בעגנון? נענו לי שתי תלמידות. אחת אמרה בעגנון, השניה

התנועה הפרטיזאנית היהודית בספרותנו

כידוע כבר יש לנו ספרות עשירה על השואה: מאות ספרי זכרונות, פרי עטם של שרידי הגיהנום ההיטלראי, וספרי "יזכור" שהוצאו ע"י ארגוני יוצאי הקהילות בישראל ובתפוצות להנצחת זכר אלפי הקהילות היהודיות שהושמדו. אם נביא בחשבון את המספר הנעום של הגיטאות שהתקוממו, יש להודות שגם גילויי המרד המעטים בגיטאות ובמחנות העבודה מצאו את ביטויים בספרותנו (הכוונה לספרות המימאריסטית בעברית ובאידיש).

אולם עד היום הופיעו רק ספרים מעטים המתארים את חייהם ומאבקם של האלפים והרבבות שניצלו מהגיטאות ועשו את שנות המלחמה ביערות, בבצות, ביערות-העד (פושצ'ות) ובמרחבי ארצות מזרח אירופה. המדובר במוכשרים לקרב שנלחמו בעורף העמוק עם נשק ביד נגד האויב העקוב מדם, ובבלתי-מוכשרים לקרב (נשים, זקנים וילדים), שברחו מהחיות הנאציות למצוא מחסה ומקלט ביערות העבותים, מקום משכנן של חיות-הטרף, המסוכנות פחות.

הספרים הפרטיזאניים המועטים שהופיעו עד כה, הם ספרי זכרונות של פרטיזאנים וגיבית עדויות מפייהם, המתארים את חוויותיהם ודרך היסורים על רקע הגיטאות, שבהם עברו שנות התעללויות וזדוניות ושחיתות, ולאחר מכן על רקע יערות-העד, מקום שם היה עליהם להיאבק יום-יום, שעה-שעה, לא רק עם אויביהם-בנפש — הגרמנים, אלא גם עם עוד גורמים אויבים וסביבה עוינת. חומר היסטורי למקוטעין, פרשיות מחיי הפרטיזאנים היהודים ומאבקם באזורים הפרטיזאניים השונים ברוסיה, פולין, ליטא וכו', מפוזרים בעתונות, בכתבי-העת ובספרי "יזכור" של הישובים שנמחקו מעל פני האדמה.

ככמה מהספרים האמורים אנו נתקלים בנטיה להעלות בעיות ולהתעמק בהיסטוריוזופיה על תופעות, מאורעות ואירועים בגיטאות וביערות, דבר העומד בניגוד מלא לדרישותינו מהספרות המימאריסטית — תיאור נאמן ואובייקטיבי על התפתחות המאורעות, שהמספר היה עד להם. רק היסטוריון התקופה ופרשת הפרטיזאנים, שירכז בידיו את כל החומר, יוכל מנקודת-ראות רחבה,

אמרה בברנר. הראשונה שאמרה בעגנון דבריה בערך כך היו: הרי עגנון מעלה לנו בכוח שירי גדול ועצום את עולם החסדים, הטוב והיפה. הרי אנחנו חיים את שירתו, חשים אותה. משמע שאותו עולם של טוב ויפה ושל קדושה נעלה קיים גם בתוכנו ועלולים אנחנו לזכות בו. השניה שאמרה בברנר, דבריה לא היו מפורשים ומברורים. מתוך רמיזותיה וצירופי דבריה פירשתים אני כך:

ברנר אינו מטפח בנו אשליות של חסדים אלא מעמידנו פנים אל פנים עם מציאות של חוסר ישע, חוסר טעם והגיון. משקיענו בתהום של צרות ויסורים. מלעיטנו כל המרורות של עולם זנוח אלהים. אבל ניצוצות האור המעטים שבוקעים לו את החשיכה — משלו הם, משלנו, משל אדם בן דורנו. הצובים ממעמקי תהומותיו. לא שאולים מעולמות שעברו ואפילו לא מעולמות שיבואו. כי הרי הוא מחוסר כל אשליות. הם רוויים כאב התווה, האמת האכזרית של ההווה והרחמים הגדולים של התווה. הם בוקעים, רגעי אור אלה, ביצירתו. בחינת ממעמקים קראתיך. סולם מוצב בתוך הבור לטפס בו, לעלות ולהעלות. לקדש את החיים — בקדושת העולם הקרוע. ואילו עגנון — את החסדים הוא מושך מדורות ראשונים, והאדם בן דורנו, המעורער, אף הוא משקיע אותם בתהומותיו וסולם משלו לעלות בו אין הוא מציב לו. הראשונים זכו באור של קודש ואנו שקועים באפילת המוות. ובסופו של דבר המאמץ להעלות כנפי המלאכים וקדושת אותיות התורה אל תוך עולמנו מאמץ שוא הוא.

אכן, הדברים האלה נאמרו אחרי שניסינו לחדור לתוך הסבך של "עידו ועינים", אחרי שגילגלנו עם גמולה ודוקטור גינת עד מותם מוות של שכול, אחר שבאו לבדוק את חדרו של הדוקטור גינת ולא מצאו חוץ מכלי תשמישו ושני פחים מלאים אפר של ניירות שרופים. "קרוב הדבר שאפר זה של כתביו היה". ובכן, כל אותו מאמץ להידבק בכתבים קדומים, שיש עמם כגולות נפלאות של קדושה — מאמץ שוא הוא.